

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԻՆՉՈՒԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՉԿՐՑԱԻ ԱՐՇԱԽՈՂ ԹՈՒՐԲ-ԹԱԹԱՐ ՑԵՂԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՑՆԵԼ

Թաթարները Միջին Արեւելք արշաւելէ յետոյ, ու մէկ դարու չափ տատանումներէ ետք՝, Հեթանոսութեան, Բրիստոնէութեան և Իսլամութեան միջեւ, ի վերջոյ երես դարձուցին Բրիստոնէութեան և ընդունեցին Իսլամութիւնը: Թաթարները միաստուածութիւնը կը ծանչնային, բայց պաշտամունքի դրոթիւն չունէին: Թուրանացիք, որոնք Թուրք անունով յայտնի են, հաստատուեցան Սերք. Արեւելք: Իսկ անոնք որ Թաթար անունով ծանօթ են, հաստատուեցան Ռուսիա: Մոնկոլը անունով ծանցցուածները մնացին Չինաստանի մերձակայքը:

Ճէնկկիզխան անկրօն ապրեցաւ, բայց Մահմետական թաղուեցաւ: Թաթարները և Սելճուր Թուրքները դիրքին գտան Իսլամութիւնը և պետականօրէն ընդունեցին զայն Տուղրիլի և Ալիաաւանի օրով: Թաթարները՝ իրենց նախորդող Արաբներու նման՝ իրենց սուրբ թաթխած չէին հաւատքի և ուխտի աւագանիս մէջ: ԺԱ. Դարուն յունացած Բրիստոնեայ Փոքր Ասիան պիտի անհետանար Թուրանական արշաւանքներէն ու դառնար օրրանը կատաղի և մոլեռանդ Իսլամ Խալիֆայութեան, ու անհամար բրիստոնեաներ պիտի ապրէին թուրանական ժողովուրդներու գրաւման բոլոր սաքսափները:

Սելճուր Թուրքեր հեղեղեցին ամբողջ Փոքր Ասիան և Ջարդերով, կողոպտաներով և Բանդումներով բնաջնջեցին աշխարհի ամենէն հարուստ շրջաններէն մէկը: Թաթարները ներխուժեցին Կարին, կողոպտեցին *«աստուածային գրեհանքը»* և ծախեցին չնչին գիներով, իսկ մնացածը գործածեցին իբրեւ վառելանիւթ--կը հաստատէ Կիրակոս Գանձակեցիւն: Ստեփաննոս Օրբելեանի վկայութեամբ Սիւնեաց Բաղաբերդ ամրոցին, 1170-ին Սելճուկները աւարի տուած են 10,000 ձեռագրեր:

Ը. Դարէն մինչեւ ԺԱ. Դար՝ Արաբական արշաւանք, հիւսիսային Ափրիկէի բոլոր Բրիստոնեաները և Սպանիան արդէն իսլամացուցած էր: Միջին Արեւելքի բոլոր Բրիստոնեաները ենթարկուած էին արաբական իշխանութեան: Միակ զօրաւոր կարծուած Պապական Կաթողիկէ և Յունական Ուղղափառ եկեղեցիները Բաղաբականապէս ուժեղ էին հակադարձելու ներխուժող անկրօն վաչկատուն հորդանները: 14րդ Դարու վերջին Բառորդէն մինչեւ 18րդ Դարու երկրորդ Բառորդը Հայաստան դարձաւ թիրախ բարբարոս ցեղերու և արիւնաբեր հորդաններու զազանաբարոյ արշաւանքներուն: Մոնկոլիայէ արշաւող Թուրքները Պաղատաի խալիֆայութեան վերջ դրին 1258-ին: Մէկ դար իշխեցին Պարսկաստանի և Իրաքի վրայ (1258-1336): Մոնկոլները Բրիստոնէութեան հանդէպ նախապաշարուած մը չունէին. յայտնապէս անոնք կը նախընտրէին զայն Իսլամութենէն: Բայց իրենց գացող միսիոնարները բացորոշ կերպով կը հետապնդէին՝ Յիսուսի մեծ ուսուցումներուն ուժը օգտագործել, առաւելապէս համաշխարհային գերիշխանութեան մասին, Պապական պաճանջները յառաջացնելու համար, Բան Բրիստոնէութիւնը տարածելու: Մոնղոլական արշաւանքները բնակչութեան զանգուածային կոտորածներով, աւարտութեամբ, Բաղաբներու և գիւղերու ամայացմամբ, մշակութային արժէքներու ոչնչացմամբ կատարուեցան:

Առաքելներու անձնուրաց, սրբակենցաղ ու նահատակութեամբ հիմնուած Յիսուսի եկեղեցին, արդեօք ինչո՞ւ չկրցաւ Բրիստոսի հաւատքը ներարկել Մոնկոլիայէն արշաւող զանազան հորդաններուն: Նախապէս ալ եկած էին անկրօն ու հեթանոս հորդաններ

Արեւելէն, որոնք կոտորած ու փշրած էին Մեծն Հոռմի կայսրութիւնն ու Բաղաբակը։ Սակայն յետոյ սոյն հեթանոս հորդանները ընդունեցին Բրիտանական հաւատքը ու դարձան Արեւմտեան աշխարհի Բաղաբակը հաւատացեալները։

Ինչո՞ւ արդեօք այդ առաջին հեթանոս, անկրօն ու վայրագ հորդանները փոխարկուեցան Բրիտանի հաւատքին, իսկ Մոնկոլիայէն եկողներ դարձան Իսլամ կրօնի մոլեռանդ երկրպագուներ։ Զե՞ որ սոյն զոյգ արշաւող զանազան ցեղերը անկրօն ու չեզոք էին հանդէպ Իսլամութեան ու Բրիտանութեան։ Նկատողութեան ուրիշ կէտ մը եւս, Արեւելէն ներխուժող առաջին բարբարոս ու հեթանոս հորդաններու ժամանակ, Եւրոպա չունէր կազմակերպուած Բրիտանական պետականացած ուժ, իսկ 12-րդ Դարուն, բարբարոս արշաւողներու շրջանին կա՛ր զօրաւոր Բիւզանդիոն «Բրիտանեայ» կայսրութիւնը իր աշխարհաճակ Այա-Սօֆիա եկեղեցիով ու Պապական հզօր Կաթոլիկ եկեղեցին իր հազարաւոր միաբաններով։ Զմոռնանք նաեւ Հայ պետականութիւնը, թէւ փոքր բաղդատմամբ միւս տիտան հարեւան եկեղեցիներուն, ունէր Անի մայրաքաղաքը ու հպարտ էր իր հազար ու մէկ եկեղեցիներով։

Վերոյիշեալ վիճակագրական հզօր զօրութեամբ, եկեղեցին ինչո՞ւ կորսնցուց ոսկեղէն առիթ մը, հաւատքի լոյսը շնորհելու նաեւ անկրօն, սակայն չեզոք ու Բրիտանութեան հանդէպ աննախապաշար բարբարոսներուն։

Այս ափսոսալի խոստովանութիւնը որպէս Բրիտանի աշակերտող մը, պարտ ենք համեստօրէն ընդունիլ, թէ թերութիւնը կը ծանրանայ Բրիտանեայ եկեղեցւոյ վրան։ Որքան ալ պատճառաբանենք ըսելով թէ Իսլամութիւնը շատ աւելի դիրքի՝ հաւատք է ունի մարմնական հեշտանքի հրապրոյներ, սակայն այդ բոլոր փաստարկութիւնները ոչինչ պատրուակներ են, որովհետեւ անցեալի եկեղեցին յաղթահարած էր նման պատճառաբանութիւնները։

Բրիտանի եկեղեցւոյն աղետալի պարտութեան պատճառը փնտռելու ենք մեր սխալ ըմբռնումին ու անտարբերութեան մէջ։ Ինչո՞ւ ու ո՞ր բարոյական շեղումին մէջ։

Թող ներուիս ինձ յետագայ մի քանի մտածումներս, որոնք խորհրդածութիւններ են լոկ, ու ո՛չ դատումներ։

Բրիտանի եկեղեցւոյ թեմումը ու խոտորումը սկսաւ չորրորդ Դարուն, երբ Տիեզերական Հաւատքի Ժողովներու հայրապետներ, հաւատքը սկսան վերածել վիճակագրութեան, մրցակցութեան ու դաւանանքի, փոխանակ շարունակելու զայն, որպէս սուրբ ու հարազատ ապրումը ու վկայութիւնը իրենց Տիրոջ Յիսուս Բրիտանի։ Տիեզերական Ժողովները, եկեղեցւոյ հաւատքը դարձուցին փիլիսոփայական դաւանանքի՝ և աստուածաբանութեան, փոխանակ շարունակելու Բրիտանի ափրո՛յ Աստուածայայտնութեան։ Առաքելական դարէն սկսեալ, Բրիտանի հաւատքը, որ կը կոչուէր «Ճամբան», սկսուած էր աշխարհական Բարոյիչներու միջոցաւ, որոնք ունէին աստուածայայտ տեսիլք, սրբակենցաղ ապրում, անձնուրաց նուիրում ու ջերմեռանդ սէր հանդէպ անհաւատ հեթանոսներուն որոնք իրենց նման չէին մտածեր և չէին խորհրդ։

Կ'ընդունինք որ, Աւետարանի աշխարհական Բարոյիչ առաքեալներն ալ արիւնահեղութեան պատճառ եղան, բայց ո՛չ թշնամիի՝ արիւնահեղութեան, այլ՝ անոնք իրենց արիւնը շաղախեցին իրենց հաւատքին ու նահատակուեցան իրենց առաքելութեան ծանապարհին, ու ո՛չ իրենց փառասիրութեան համար։

Առաքելագիր Աւետարանը կ'ըսէ. «Եւ Բանը մարմին եղաւ ու բնակեցաւ մեր մէջ»։ «Բան» բառը յունարէն լեզուի մէջ գրաւոր «Խօսք»-ը չենթադրեր, այլ խօսքն, արտայայտիչ և լեզուաբարբառ խօսք։ Արաբերէն գիտող հայորդիներ աւելի դիրաւ կրնան հասկնալ արաբերէն «Բէլամ» բառը գրաւոր խօսքի համար չգործածուիլ, այլ բերանացի զրոյցի համար։

Եկեղեցիներու բաժանման հիմքը կը կազմեն դաւանաբանական տարակարծութիւնները։ Այս հակասութիւններու գլխաւոր և կեղծոյնական նիւթը՝ Բրիտանաբանական

խնդիրները եղած են. այսինքն՝ թե ի՛նչպես այս կամ այն եկեղեցին կը դառնի Յիսուս Քրիստոսը: «Եկեղեցւոյ այս ողբերգական պառակտումին պատճառաւ է որ Զաղկեդոնի ժողովը, մերժուեցաւ և սուր Բնադատութեան ենթարկուեցաւ, Աղեփսանդրեան դպրոցի աւանդներուն հարազատ մնացած Արեւելեան Ուղղափառ եկեղեցիներու կողմէ»--Մեսրոպ ԶԻՆ. Արամեան:

«Յաճախ նահատակներու արիւն թափումը է յանուն հաւատքի մաքրութեան...»: Յիսուս արիւն թափել չի՞ պահանջեր, այլ աւելի ցոյց տալ: Պօղոս առաքեալ կը գրէ. *«Եթէ իմ ամբողջ ստացուաբն տամ աղքատներուն ու իմ այս մարմինս մատուցեմ այրուելու, բայց սէր չունենամ՝ ոչինչ կը շահիմ»*--Ա. Կորնթ. ԺԳ. 3: Տիեզերական ժողովներու մէջ, եթէ հայրապետներ իրար սիրէին, այսօր համայն աշխարհ քրիստոնեայ դարձած պիտի ըլլար: Տիեզերական ժողովներու մէջ, հայրապետներ աւելի իրենց անձե՛րը ցուցաբերած են, իրենց նախանձը և վրէժ-խնդրութիւնը ու ո՛չ երբեք Քրիստոսի սէրը: Քրիստոս դաւանանքէ մը բարձր ու վարդապետութիւնէ մը վսեմ *ապրում մը և Կեանք է*: Իսկ Իսլամութիւնը կրցաւ իր հաւատացողներուն մէջ տպաւորել եղբայրական զօրաւոր զգացում մը, որով առանց պառակտումի անոնք կրցան համաշխարհային կայսրութիւն և կրօնք մը դառնալ: Պատճառը, որովհետեւ Իսլամները աւելի մեծարեցին իրենց մարգարէն ու Գուր՛անը փոխանակ կրօնական դաւանանքին իմաստասիրական վերլուծութեան:

Տիեզերական ժողովները, Յիսուս Քրիստոսը, երկրորդ անգամ ըլլալով խաչեցին ու ջանացին թաղել: Աստուած, միթէ առարկա՞յ մը կամ ի՛ր մըն է որ մեզի նման ճշմոյսներ մենք մեզ կը կոչենք "աստուածաբան": Աստուածաբան ըլլալէ առաջ նախ սորվինք *զիրար սիրել*, որմէ յետոյ "աստուածաբան" ըլլալէ պիտի հրաժարինք ու դառնանք "աշակերտ": Առաքեալներէն ո՛չ մէկը կոչուեցաւ "աստուածաբան", այլ բոլորն ալ կոչուած են *"աշակերտ"*:

«Գործնականին գալով, Հայ եկեղեցին կը ծանցնայ թէ տիեզերական ժողովներու բարձր հեղինակութիւնը գործադրուեցաւ միայն առաջին երեք սուրբ ժողովներու մէջ, և թէ անկէ ետք առիթ չեղաւ նմանօրինակ հեղինակութիւն մը գործածելու, զանազան եկեղեցիներու միջեւ սկսած հակառակութեան և բաժանման պատճառով»--Մաղափա Օրմանեան:

Հաւատքը կարելի չէ՛ դաւանանքի վերածել, այլ՝ հաւատքը միայն *ապրումի՛* կարելի է փոխակերպել և ո՛չ դաւանանքի և ո՛չ ալ վարդապետութեան: Եկեղեցական հայրերը երբ փորձեցին հաւատքը փոխել դաւանանքի, կորսնցուցին իրենց Տէրն ու Փրկիչը Յիսուս Քրիստոս: Դադրեցաւ քրիստոնէութեան յառաջխաղացքը և եկեղեցիները դարձան իրարու մրցակիցներ...:

Դաւանանքն ու վարդապետութիւնը երբ հաւատքի մանրամասնութիւններու կ'երթան, կը կորսնցնեն իրենց արժեւորումը ու կը դառնան "ես"-ի բռնատիրական արարքներ: 1054 թուին Ջատիկ օր մը, Կարտինալ Հուսակարդն ու եպիսկոպոս Զանատա, Հռոմէն ժամանեցին Պոլսոյ Այա-Սոֆիա եկեղեցին: Անոնք բարձրացան սուրբ Խորան ու բանադրեցին Բիւզանդիոնի պատրիարքը՝ Միխայէլ Սէրիւարիոսն ու նզովեցին Արեւելեան եկեղեցիները, որովհետեւ անոնք չէին ընդունած Լատին եկեղեցւոյ աւելցուած երկու բառերը՝ *«և Որդւոյն»* բառերը: Հիմնարկուած եկեղեցիները ֆարացած էին ու դարձած *բառապաշտ* փոխանակ ըլլալու Աստուածապաշտ:

«Եւ Որդւոյն» բառերը Հռոմի եկեղեցին Նիկիոյ Տիեզերական ժողովէն յետոյ (325 թ.) սկսաւ գործածել բեբանացի կերպով Նիկիական Հանգանակին մէջ: Տարիներ յետոյ ան արձանագրեց սոյն բառերը *գրաւոր կերպով* Հանգանակին մէջ, ու 1054 թուականին պարտադրեց բոլոր համաշխարհային եկեղեցիներուն:

«Երկաբնակ և միաբնակ» Կրօնական տեսութիւն, դաւանանք, որուն համաձայն Յիսուսի

մէջ երկու բնութիւն անջատ անջատ գոյութիւն ունին: Մին՝ Աստուածային, միւսը՝ մարդկային: «Երկու բնութիւն, երկու կամք, երկու ներգործութիւն» բանաձեւումով: Այս որոշումը առնուեցաւ Բաղկեղտին Տիեզերական Ժողովի ընթացքին երբ Հայեր կենաց ու մահուան պայ-
 ֆարամարտ կը մղէին Աւարայրի ճակատամարտին: Սոյն բանաձեւը, 451-ին, վաւերացուեցաւ
 նաեւ Հռոմի Յուստինիանոս կայսեր կողմէ: Միաբնակներ՝ Հայեր, եգիպտացիներ ու Հայէշներ
 չընդունեցին սոյն բանաձեւը և շարունակեցին «Միաբնակ» նախորդ տեսութեան դաւանանքը:
 Արեւելեան եկեղեցիներ, ընդհանրապէս աւելի գերադասութիւն տուած են Արիստոտելի
 սկզբունքները, իսկ երկաբնակները՝ Պապական և Յունական եկեղեցիները, աւելի միտած
 են Պլատոնի գաղափարներուն: Արդեօք որո՞նք *միտեցան Բրիստոսի Հոգիին՝* եղբայ-
 րասիրութեան...:

Ներկայիս, Բանի՞ հաւատացեալներ նկատի կ'առնեն վերոյիշեալ Բանի մը բառերը, որոնք
 պառակտեցին եկեղեցիները ու պատճառ դարձան Յիսուս Բրիստոսի եկեղեցւոյն կասեցման և
 բաժան-բաժան ըլլալուն: Յարգելով հանդերձ հայրապետներուն մտահոգութիւնը, անոնք
 չունեցան Յիսուսի *սիրոյ Ոգին* ու *տեսիլքը* և ցուցաբերեցին իրենց մտաւորական ու իմաս-
 տասիրական փառասիրութիւնը ու ցանաժ եղան *չարին որոմները*, որոնք ցարդ կը պառակ-
 տեն Բրիստոսի եկեղեցին...:

Վերոյիշեալ երկպառակութիւններն ու անհամերաշխութիւնները պատճառ եղան, որ
 Բրիստոնեայ կարծուած ազգեր, երկար դարեր իրար ջարդեն, իրար կործանեն ու Բրիստոսի
 Կեանքի Լոյսը մնայ ծածկուած: Աստուած ողորմի պատասխանատու փառասէր կղերական-
 ներուն:

Չինաստանի Մեծ Կուբլայ Խան Վենետիկցի Մարգո Փօլոնները ետ հռոմ կը ղրկէ,
 Բրիստոնեայ Եւրոպա, իբրեւ պատգամաւորներ, խնդրելով որ սրբազան Պապը հարիւր ուսեալ
 մարդիկ ղրկէ Մոնկոլ աշխարհին, ուսուցանելու համար կրօնք, գիտութիւն ու գեղարուեստ:
 Ի՞նչ հրաշալի և աստուածային պատեհութիւն մըն էր այս, որ կը ներկայանար Բրիստոնեայ
 աշխարհին աւետարանելու աշխարհի ամենաբազմամարդ երկիրը:

Մարգո Փօլոնները երբ կը հասնին Եւրոպա կը տեսնեն թէ Պապական եկեղեցին
 խաչակրութեան մէջ է ազատելու համար Երուսաղէմ Բաղաբը, որպէսզի հաւատացեալներ կարե-
 նան ուխտագնացութեան երթալ: Փօլոնները կը մօտենան Պապին փոխանորդին ու կը ներկա-
 յացնեն Կուբլայ Խանին խնդրանքը: Հարիւր հազարաւոր խաչակիրներու մէջէն, Պապին
 փոխանորդը, *միայն երեք վարդապետ կը ղրկէ Չինաստան* ու տարածեն միլիոնաւոր
 չինացիներուն Յիսուս Բրիստոսի Լոյս Աւետարանը...:

Այս դէպքը, Բրիստոնեական պատմութեան մէջ, պարտ է արձանագրուիլ որպէս *ամենա-
 տխուր և ձախանք արարքը* որ երբեք կատարուած է Բրիստոնեական պատմագրութեան մէջ:
 Փօլոններն ու վարդապետները երբ կը հասնին Հայաստան, վարդապետին մին ծամբու
 դժուարութիւններուն պատճառաւ կը վերադառնայ Պաղեստին: Երկրորդ վարդապետը կէս
 ծամբայէն կը վերադառնայ ու Փօլոնները մի միայն մէկ վարդապետով կը հասնին Չինաստան:
 Ոչ միայն տխուր դէպք մըն է այս կորսուած առիթը, այլ Բրիստոսի եկեղեցւոյ *ամենատխուր
 ողբերգութիւնը*:

Մի՞ հարցնէք թէ ինչո՞ւ Թուրքերը, Մոնկոլները և Թաթարները արշաւեցին դէպի
 Արեւմուտք ու կործանեցին Պարսկական, Արաբական, Հայկական ու Բիւզանդական Բաղաբակր-
 թութիւնը: Բրիստոնայ աշխարհը ղրկեց մի միայն *մէկ վարդապետ* Բրիստոնեացնելու
 միլիոնաւոր չինացիներն ու մոնկոլները, իսկ ազատագրելու Երուսաղէմ Բաղաբը, եկեղեցին
 ղրկեց հարիւր հազարաւոր զինուորներ: Մի՞ հարցնէք թէ Աստուած ո՞ր էր Մեծ Եղեռնին, Ան
 տարիներ առաջ ազատելու համար Միջին Արեւելքի Բրիստոնեաները, աղաջեց ու պաղատեցաւ

Իր եկեղեցիներուն, որ անոնք ղրկեն ֆարզիչներ և ուսուցիչներ Բրիտանացի դարձնելու մոնկոլներն ու չինացիները: Բայց աւա՜ղ Քրիստոսի եկեղեցին դաւանաւքի բառերո՛վ կ'ուզէր հիմնել այն Լուսեղէն Կառոյցը որ կը կերտուի նահատակութեամբ, անձնանուի-րութեամբ ու սիրո՛յ ծառայութեամբ:

"Անառակ Որդի" առակին մէջ անօթի ու կիսամերկ որդին "ինքզինքին" եկաւ, ու ոչ թէ ուրիշը դատապարտեց իր ողբերգութեան համար: Եկեղեցիները իրե՛նց փառասիրութեան, իրենց թուլութեան ու կարծատեսութեան պատճառա՛ւ է, որ տառապեցան ո՛ւ կը տառապին նաեւ այսօր: Մարդ արարած ամբարտաւան է, գոռո՛գ է, չուզէր ընդունիլ իր յանցանքը, չուզէր ինքզինքին գալ, կ'ուզէ միշտ ուրի՛շը յանցաւոր գտնել:

«Ինչո՞ւ եկեղեցին չկրցաւ արշաւող Թուրք-Թաթար ցեղերը Բրիտանեացնել» հարցումին, պիտի խնդրէի, որ ընթերցողը ի՛նք պատասխանէ անկեղծութեամբ, իրաւա՛մբ և խոստովա-նութեամբ:

ԱԼՊԷՌ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՆԻՄԱՆՕԹԻ ԽՕՍԲԵՐԸ

(A G R A P H A)

Ընթերցողներուն թերևս պարմանք պատճառէ յոգսուած իս Վերնապրին բնթերցումը: Վտաճառար Հարց տան ա-նանք թէ միթէ կանոնական չորս Աւետարանները չէ՞ն պար-գաւիւր Քրիստոսի բոյսը խաբերը, և ևիթ ոչ՝ ինչո՞ւ հա-մար անանք դուրս ձգուած են Աւետարանէն: Վերայիշուել Հարցումները ինքնաբերաբար կը պատասխանուին երբ ի մտի ունենանք հետևեալները:—

1. Երկար մամանակ Քրիստոսի կեանքին ու զործունէու-թեան պատմութիւնը և ուսուցումները բերանացի եղան: Առաքելոյնքն ու աշակերտները Քրիստոսի վարդապետու-թիւնը բերանացի կը տարածէին Փոքր Ասիոյ երկիրներուն, Յունաստանի և Իտալիոյ մէջ: Վարդապետը զբաւոր տանդ չձգեց իր հետևորդներուն. բայց, Յ. Ք. 61 թուականին, Ներսիսի Հայրածնեցի ու հրամայած կոտորածէն ետք, ոչի՛ մտցած քրիստոնեաներ հաւաքուելոյ տեսան թէ իրենց եզ-րայրներուն կարեւոր մէկ մասը սպաննուած էր, ինչպէս օ-բինակ Պետրոս Առաքելոյ: Անոնք իմաստութիւն սեպեցին զբի տանի Յիսուսի պատմութիւնը և այլ կանոն զործը յանձնեցին Մարկոսի: Մարկոս Առաքելոյ, ստաջին տնոյմ ըլլալոյ հաւաքեց ու զբի առաւ Յիսուսի կեանքին ու զոր-ծունէութեան մասին զոյ եղող տանոյմ թիւնները: